

Анета Димитрова (София, България)

ОЩЕ ЕДИН АРГУМЕНТ ЗА ПРЕСЛАВСКИЯ ПРОИЗХОД НА ПЪЛНИЯ ПРЕВОД НА СБОРНИКА *АНДРИАНТИ**

Сборникът с хомилии от Йоан Златоуст *За статуите* (*De statuīs*, CPG 4330), известен сред славяните като *Андрианти* (*Андриантис*, *Адриантис* и др., от ἀνδριάς ‘статуя’, в гръцките ръкописи Εἰς τοὺς ἀνδριάντας), се нарежда до други хомилетични колекции като *Златоструй*, *13 слова на Григорий Назиански*, *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Огласителни поучения* на Кирил Йерусалимски, *Постнически слова* на Василий Велики и *Лествица* на Йоан Синайски, които свидетелстват за целенасочено попълване на преводната старобългарска книжнина от най-ранния ѝ период с обемни авторски сборници с произведения на Отците на Църквата. Хомилетичната поредица се състои от поне 24 проповеди (от тях са преведени общо 22)¹, които Йоан Златоуст произнася в Антиохия по време на Великия пост през пролетта на 387 г. Поводът е избухналото преди това недоволство от данъчния натиск на император Теодосий, при което жителите на града чупят негови статуи и изображения. Докато епископът на Антиохия Флавиан пътува към столицата да моли императора за милост и прошка, презвитерът Йоан Златоуст проповядва всеки ден пред своите съграждани, притихнали в страх от предстоящите наказания.

* Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект No BG-RRP-2.004-0008.

¹ Произнесени първоначално като проповеди, жанрово те се определят като хомилии, или според славянската терминология – като слова, поради което двете понятия по-долу се употребяват синонимно. Броят и последователността им обикновено се цитират по изданието в PG 49: 15–222, в ръкописите те са 21 или 22 (слово 20 често не е част от поредицата), вж. напр. Van de Pavverd 1991 и цитираната там литература. А. Валевиčius излага аргументи, че реално произнесените проповеди са двадесет и четири и в някои ръкописи се пази тази традиция (Valevičius 2000) (допълнителните две хомилии според него са *De decem millium talentorum debitorе*, CPG 4368, PG 51: 17–30, и *In Psalmum 145*, CPG 4415, PG 55: 519–528, не ми е известно те да имат славянски превод).

Хомилиите *За статуите* са образец на ораторското изкуство, като са съпоставяни с традицията на т. нар. втора софистика заради богатата си образност и изобилието от реторически похвати, типични за красноречието от Късната античност². По отношение на съдържанието си тези проповеди към жителите на Антиохия не толкова коментират актуалните събития и заобикалящата ги реалност, колкото призовават с помощта на старозаветни и новозаветни примери към смирение, покаяние и въздържане от клетви. Именно поради изящната си форма и подходящо съдържание те навлизат в старобългарската книжнина още в най-ранната ѝ епоха и се разпространяват по различни пътища в славянския свят през цялото Средновековие. Въпреки това хомилиите като сборник все още не са издадени, а техните преводи и редакции заслужават допълнително внимание от изследователите.

Основната теза на настоящата статия е, че поне един фрагмент от словата *За статуите* (*Андриантите*), използван в ранни гномологични компилации с доказано преславски произход, е извлечен от пълния превод на хомилетичната поредица. Целта е с това да се добави още едно доказателство към иначе косвените свидетелства, че пълният превод на 21 хомилии (без слово 20), съхранен в руски преписи от края на XVI в. насетне, е възникнал много по-рано и е свързан с дейността на преславските книжовници от X в.

Преди това ще припомня наличните данни за присъствието на *Андриантите* в средновековната българска литература и известните досега основания един от пълните преводи на сборника да се свързва с Преслав.

ОБЩ ПОГЛЕД КЪМ РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА АНДРИАНТИТЕ СРЕД СЛАВЯНИТЕ

Най-ранното свидетелство е компилация от кратки цитати, наречена *Разуми полезни от Андриантите и други поучения* (по-нататък **И**). Тя е запазена в *Изборника* от 1076 г. (л. 85r–101r) и в по-пълен състав в *Троицкия сборник* от XII в. (л. 158r–175r), наред с други преписи от тази традиция³. Както показват дългогодишните проучвания на редица изследователи, компилаторите на този и подобни текстове от *Изборника* от 1076 г. (известен още като *Сборник на грешния Йоан*) са използвали и преработвали материали от по-ранни поколения сборници, създадени в Преслав, чиито състав и съдържание се реконструират с помощта на много по-късни преписи. Компилацията **И** се смята в науката за изконна част от първоначалните сборници – в изданието на *Княжия изборник* тя е възстановена като глава 7

² На езика и стила на хомилиите са посветени няколко изследвания, напр. Ameringer 1921; Burns 1930; Soffray 1939.

³ В състава на *Изборника* от 1076 компилацията последно е издадена у Мушинская и др. 2009, 1: 433–465; издание на *Троицкия сборник* у Popovski, Thomson, Veder 1988: 158–175. В реконструиран вид от *Княжия изборник* е издадена от У. Федер, вж. Федер 2008, 2: 112–125.

и заедно с други произведения и компилации се причислява към състава на т. нар. *Минеен изборник* с предполагаемо време на възникване около 900 г.⁴

Тази компилация от кратки цитати от *Андреантите*, оформени като гноми, напълно се вписва в една вече установена традиция за съставяне на флорилегии, гномологии и т. н., характерна за ранната старобългарска книжнина, а след като не е открита аналогична (и дори подобна) компилация в гръцката традиция, *ex silentio* се приема, че подборът и ексцерпцията са старобългарски. Тъй като са силно преработени за различен контекст и функция, извадките са трудно съпоставими директно с гръцките източници, от които са преведени⁵. Много важен напредък в изследването им обаче постигат М. Мушинска (Мушинская 2003; Мушинская 2006) и Дм. Буланин (Буланин 2014), които сравняват гномите от **И** с пълния превод на *Андреантите*, запазен в руски преписи от XVI в. насетне (по-нататък **П**). Мушинска успоредява гномите от *Троицкия сборник* със съответните места в пълния превод **П** и гръцкия текст по изданието в *Patrologia graeca*, но не се ангажира с окончателно заключение за техните отношения⁶. По-категорично мнение изразява Дм. Буланин, който анализира същия текстов материал като Мушинска, но стига до различни заключения (Буланин 2014: 493–508). Той смята, че съществува само един – преславски – превод на Златоустовия сборник, който е бил ексцерпиран и неколккратно редактиран⁷. Като съпоставя фрагментите от **И** с превода **П**, той изтъква малкото прилики между тях като доказателство за тяхното родство⁸, а разликите

⁴ За *Минейния изборник* – най-ранното от поне три поколения поучителни сборници – вж. напр. Буланин 1991: 124–133; Буланин 2014: 493–498; за отношенията между сборниците, предлагащи *Изборника* от 1076 г., вж. Федер 2008, 1: 8–18; Милтенов 2014; Федер 2018; Федер 2019 и цитираната в тези публикации по-ранна литература; критични бележки към някои аспекти на възгледите на Федер у Буланин 2012.

⁵ Срв. напр. Veder 2005: 196; Буланин 2012: 11. В съответствие с този възглед У. Федер не ги сравнява с пълните текстове, а проследява пътя им на трансформация и трансмисия в състава на цялата компилация **И**.

⁶ Мушинска подробно сравнява състава и езика им в *Изборника* от 1076, в *Троицкия сборник* и други преписи, привежда гръцкия текст и съпоставя реда на ексцерптите, с което потвърждава, че най-пълен и най-близък до архетипа текст е запазен в *Троицкия сборник*. Предположенията ѝ за отношенията между **И** и достъпния ѝ превод **П** обаче са ненадеждни, понеже стъпват на погрешни сведения (например, че пълният превод в руските преписи е от XV в.), и тя не изключва възможността преводачът на **П** да е използвал на места ексцерптите, вж. Мушинская 2003: 28.

⁷ „Рассматривая варианты, мы видим, что они все суть вышивки по одной и той же канве, что, следовательно, речь должна идти об одном-единственном переводе, несколько раз подвергавшемся радикальной переработке, иногда даже со сверкой по оригиналу“, Буланин 2014: 490. Той обаче също признава, че не познава текста на *Андреантите* в южнославянските преписи от XV–XVI в. (които съдържат всъщност различен превод, срв. Димитрова 2024) и отношенията между тях и източнославянската ръкописна традиция (Буланин 2014: 491–492).

⁸ „Логика подсказывает, что отношения текстов друг к другу могли быть направлены только в одну сторону – от полных переводов к фрагментам“, Буланин 2014: 498.

отдава на силната преработка, която фрагментите са претърпели, за да се превърнат в гномологий със самостоятелна традиция. Това е и първото недвусмислено твърдение, че сборникът *Андреанти* трябва да се причисли към дейността на преславското книжовно средище⁹.

Въпреки несъмнения принос на Дм. Буланин за доказването на преславския произход на превода на *Андреанти*, трябва да се отбележи, че точно този текстов материал (компиляцията **И**) не е достатъчно убедително доказателство. Наистина, предположението, че *Минейният изборник* и неговите наследници са съставени от ексцерпиране на вече съществували пълни преводи, е добре обосновано, но все още хипотетично¹⁰. При сравнение с гръцкия текст не само в изданието в *Patrologia graeca*, но и в неиздадени гръцки преписи се откриват поне няколко примера, които показват, че отделни разлики между **И** и **II** може да се обяснят с различни гръцки образци. Следователно преводачите им са имали достъп до различни представители на гръцката ръкописна традиция, което насочва към два различни превода¹¹. Тази аргументация обаче ще бъде предмет на отделно бъдещо изследване.

Пълният превод **II**, споменат неколкото пъти по-горе, съдържа 21 от хомилиите *За статуите*, като пропускат на 20-о слово съответства на състава на част от гръцките ръкописи. Известни са поне 15 източнославянски преписа от XVI–XVII в.¹², но архаичният им език насочва към много по-ранен произход. На това обръщат внимание още А. Горский и К. Невоструев (Горский, Невоструев 1859) – те посочват архаични езикови особености и изброяват десетки лексеми, които днес се окачествяват като преславски или редки, напр. αλυβια (‘пост’ νηστεία), възвнть (‘печалба’ κέρδος), глѣвнъ (‘слуз’

⁹ Тук не отчитам предхождащите го с век и половина наблюдения на А. Горский и К. Невоструев за „древността“ на превода (Горский, Невоструев 1859), за които ще стане дума по-долу.

¹⁰ Това е подчертано и от самия него: „Но – позволю себе не согласиться с Федером и Мушинской – даже если компилятор работал с полным и членораздельным текстом, это мог быть не оригинал, а прежде выполненный перевод. Словом, я постулирую, что эксцерпты в архетипе „альфа“, как то было у его потомков, делались по имевшимся уже славянским переводам, хотя иные из таких переводов не засвидетельствованы рукописями и существование их в столь древнюю эпоху приходится гипотезировать.“ (Буланин 2012: 15), и още: „Соответственно, позволю себе повторить мой стародавний вывод: если мы опознаем во фрагментах „Минейного изборника“ заимствование из какого-то греческого сочинения, велика вероятность, что у преславских книжников в ходу был полный перевод этого сочинения. Даже если от него не сохранилось никаких следов, кроме этих самых фрагментов“ (Буланин 2012: 19).

¹¹ Напр. **И** въззрающе – **II** приносяще / *PG* ἀφορβόντες – *v.l.* ἀναφέροντες; **И** третѣя... четвѣртѣя... пѣтѣя... и т. н. – **II** третіе... четвѣртое... пѣтое... и т. н. / *PG* τρίτη... τετάρτη... πέμπτη... – *v.l.* τρίτον... τέταρτον... πέμπτον...; **И** прѣвъзноснѣ сѧ – **II** волнѣн / *PG* (и други) αἰρεσθαί – *v.l.* *αἰρεσθαί (този вариант засега не е засвидетелстван, но е възможен като обяснение за преводаческото решение или евентуално неразбиране в **II**).

¹² Списък на преписите и по-подробен коментар върху езика на **II** и отношенията му с другия цялостен превод, засвидетелстван в южнославянски ръкописи, вж. у Димитрова 2024.

φλέγμα), гонезнѣтн ('избавя се' ἀπαλλάττομαι), дѣвѣ ('дърво' δένδρον), капнице ('статуя' ἀνδριάς, но и ѡβραζѣ), насобѣнѣ ('един след друг' ἐπάλληλος), огньное родѣство ('геена' γέεννα), поганѣн ('елин, езичник' Ἐλληνες), порода ('рай' παράδεισος), пѣготнѣ ('прокажен' λεπρός), чнстнтель ('свещенник' ἱερεύς), ѣрнѣ ('вретище' σάκκος), съюзите неѡнѣ ('понеже' καὶ γάρ), цѣ н ('макар че' καίτοι) и много други. Към техния дълъг списък може да се добавят още клеѣрѣтѣ ('другар' σύνδουλος, ὁμόδουλος), ѡβрѣдѣтн ('засрамам се', букв. 'почервенявам' ἐρυθρίαω), проклѣтн (в ръкописите проклѣтн 'поклѣна, поникна' проκόψαι), пѣстѡнѣ ('възпитател' παιδαγωγός), стрѣво ('труп' πτώμα), ѡудѡвнѣ ('удобство' εὐκολία), ѡшндѣ ('беглец' δραπέτης), ѣрѡ ('дано' εἶθε), цѣца ('поради' διά), сѣ ('хайде' φέρε), тн ('и') и др.¹³ Лексикалният (и изобщо езиковият) критерий е основният довод **II** да се причислява към продукцията на Преслав.

Преводът **II** е оставил важни следи и по отношение на историята на текста си, въпреки че няма запазени южнославянски и по-ранни ръкописни свидетелства. Една такава следа е включването на слово 15 от *Андриантите* в пространната редакция на *Златоструя* под номер 124 в същия превод (L 124). Между двете текстови традиции на това слово няма значими различия, което показва, че не ги дели дълга история на преписване и разпространение на текста¹⁴. Това, че слово от *Андриантите* е заето в *Златоструя*, сочи към близък контакт между двата хомилетични сборника. Той обаче не доказва непременно, че преводът **II** е имал ранно присъствие в южнославянска среда, тъй като заемането на словото може да е станало в широките времеви граници между втората половина на X в. и XV в., т.е. между съставянето на разширената пространна редакция на *Златоструя* от 138 слова и нейния най-ранен датиран препис МДА 43. Все пак трябва да се отбележи, че преписът предхожда с един век наличните ръкописи, съдържащи пълния превод на *Андриантите II* (най-рано датирани от които са от края на XVI в., вж. бел. 24 по-долу).

Сборникът *Андрианти* има още един пълен превод (по-нататък **A**) на 22 слова, включително 20-о слово. Той е запазен в поне три южнославянски преписа от XV–XVI в., сред които най-известен е преписът на Владислав Граматик от 1473 г. РМ 3/6. Според колофона на книжовника на

¹³ Вж. напр. Милтенов 2024.

¹⁴ Thomson 1982: 29; Милтенов 2013: 65, бел. 122. Според Фр. Томсън, който иначе не поставя под съмнение древността на превода **II**, добавянето на готовия превод на слово 15 към пространната редакция на *Златоструя* е късна редакторска намеса и словото не е било част от първоначалния състав на *Златоструя* (Thomson 1982: 29). Я. Милтенов обаче смята, че словото от *Андриантите* е било заето още в началния етап на формиране на сборника *Златоструя* (Милтенов 2013: 212). По-вероятно изглежда първото мнение, като се има предвид, че различията между преписите са незначителни, словото не е заето в никоя друга редакция на *Златоструя* и това е единствен пример за заемане на готов превод в сборника.

л. 337v–338r преводът е извършен в манастира Ватопед на Атон от сръбския монах Антоний (идентифициран в науката като Антоний Багаш, съвременник на Исай Серски, съответно преводът се датира докъм 80-те години на XIV в.)¹⁵. Въпреки големите прилики на отделни места между **П** и **А**, предполагащи, че преводачът Антоний е познавал по-ранния превод, има недвусмислени доказателства, че двата превода стъпват върху различни разклонения на гръцката ръкописна традиция и **А** може да се смята за нов превод, който не е получил широко разпространение и не е достигнал до източнославянска среда¹⁶.

Другите свидетелства за присъствието на *Андриантите* в Славянското средновековие нямат отношение към настоящото изложение, затова ще ги спомена само мимоходом. Една цялостна преработка на **П** (или трети пълен превод на основата на първия) е направена в Русия от Евтимий Чудовски през XVII в., нейната чернова, изписана между редовете на преславския превод, е съхранена в ръкопис Син. 104 (125) (Горский, Невоструев 1959). Слово 20 от *Андриантите* (PG 49: 197–212, hom. 20, *Ad finem ieiunii*) изглежда има независимо разпространение извън сборника *Андрианти* в поне три превода (освен този в **А**), които обаче са неизследвани и два от тях не са ми достъпни¹⁷. Откъс от 1-во слово, известен като *Слово о зазиращии*, също има отделен превод и собствена традиция (Баранкова 2012), откъс от 3-то слово е включен в *Измарагд* като *Слово о посте* (Архангелский 1890: 214–224), а фрагменти от различни хомилии от сборника присъстват в състава на други съчинения като *Пандектите* на Никон Черногорец, *Хрониката* на Георги Амартол и др., които са преведени независимо от пълните преводи на самия сборник.

ФРАГМЕНТ ОТ ПРЕВОД **П** В *ЗЛАТОСТРУЯ* И *КНЯЖИЯ ИЗБОРНИК*

Още една следа от пълния превод на *Андриантите* **П** се открива сред текстове, несъмнено свързани с Преслав. Малък откъс от слово 5 е преработен и включен заедно с други идентифицирани и неидентифицирани фрагменти в компилация, чиито корени водят към Златния век на старобългарската книжнина. Първо с помощта на по-ранни изследвания ще проследя тексто-

¹⁵ Колофонът е издаван неколкократно, последно у Христова, Караджова, Узунова 2003: 79–80. Именно познаването на колофона, но непознаването на текста на превод **А** е основна причина за объркването на някои по-ранни изследователи, че **П** и **А** са един и същ превод, възникнал през XV в., напр. Мушинская 2003. Списък на преписите и повече информация за преводача, езика и отношенията с **П** вж. у Димитрова 2024 и Dimitrova 2024.

¹⁶ Данни от сравнението с гръцки ръкописи са изложени у Димитрова 2024.

¹⁷ Информация за преписите и началата им вж. напр. у Милтенов 2019; Каталог 1998: 165, № 541 и № 542.

вата история на откъса най-вече като част от по-големи компилации и ще потърся най-ранното му писмено свидетелство. След това ще коментирам отношенията му спрямо пълния превод на *Андреантите II*, с което да покажа, че **II** вече е съществувал през ранния X в.

Компилацията, в която се намира откъсът от 5 глава от *Андреантите*, има устойчиво разпространение в сборника *Златоструй* под заглавие *Избор избран от Йоан Златоуст*. Там тя служи като последна глава както на пространната, така и на кратката редакция (съответно L 137 и S 81), а в третата т. нар. Хилендарска редакция е H 29. Съдържа 40 номерирани ексцерпта, всеки със свое заглавие, от които са идентифицирани по-малко от една трета, а откъсът от *Андреантите* е под номер 20 (по-нататък L 137 [20])¹⁸. Ключовата ѝ позиция в края на двете основни редакции на *Златоструя* показва, че е била част и от оригиналния Симеонов *Златоструй* и вероятно също е била негов завършек. У. Федер предполага, че тази компилация, както и **II** (гл. 7 в *Княжия изборник*), е възможно да са били допълнителен продукт (*Lesefrüchte*) от работата на преславските книжовници по превода на Йоан Златоуст (Федер 2008, 1: 14).

Части от *Избор избран от Йоан Златоуст* заедно с ексцерпти от други източници, общо 63 ексцерпта, разделени на 252 гноми (Федер 2008, 1: 14–15; Федер 2008, 2: 128–179), съставят друг гномологий, включен като гл. 9 в *Княжия изборник* под заглавие *Избор от творения на много отци*, а въпросният откъс е под номер 229–230. За разлика от гл. 7 от *Княжия изборник*, където компилацията **II** директно назовава своя източник (*Разуми полезни от Андреантите*), в компилацията *Избор избран от Йоан Златоуст / Избор от творения на много отци* откъсът от *Андреантите* е само един от много, посочен е авторът и е добавено тематично заглавие както на всички останали ексцерпти (в *Златоструя* о съмъртн н грѣсъ, в *Княжия изборник* само о съмъртн). Същият гномологий присъства и в *Драгология сборник* от XIII в.¹⁹, а части от него (с откъса от *Андреантите*), заедно с други източници, е и в т. нар. *Скалигеров патерик* от XIII в.²⁰ Тези примери със сигурност може да се умножат²¹.

¹⁸ Thomson 1982: 31 и особено Милтенов 2013: 68–69, където са посочени източниците на някои от ексцерптите и има допълнителна информация и литература. Тук се придържам към утвърдената в по-ранните изследвания терминология, според която и пространната (L), и кратката (S) редакция на *Златоструя* независимо възхождат към запазен първичен източник, известен като Симеонов *Златоструй* (Милтенов 2013: 199–204, 215–220).

¹⁹ Компилацията е на л. 130–145. Преписът засега не ми е достъпен, но У. Федер отбелязва, че целият текст е запазен, вж. Федер 1982: 156, бел. 19.

²⁰ Veder 1976–1981, за този фрагмент вж. Veder 1976–1981, 1: 119–120, откъсът е на л. 185г, издание у Veder 1976–1981, 2: 185.

²¹ Вж. още Творогов 1999: 21–23, който посочва и други източнославянски преписи на компилацията *Избор избран от Йоан Златоуст*, някои от тях от XIV в. и XV в.

Между *Златоструя* и *Княжия изборник* има малки разлики, гномите са преработени за нуждите на съответната компилация, но се вижда, че възхождат към един и същ текст, срв.²²:

L 137 / S 81 [20]: о смѣтн н грѣсѣ. Не вон са смѣтн нъ грѣха са вон. смѣтъ бо страшнѣ а грѣ в вѣкы мочунѣ. та бо н дѣтн творѣт. скомрашнны са боатѣ. а змѣа са не боѣт.

Княжи изборник, гл. 9, 229–230: Іванъна Златоустѣаго. О смѣртн. Не вон са смѣртн. нъ грѣха са вон. смѣрътъ бо врѣднтѣ. а грѣхъ въ вѣкы мжунтъ. Тако бо н дѣтнщѣ творнтѣ. скоморошнны бонтѣ са. а змнѣа не бонтѣ са. тако н грѣшннѣн. смѣртн бонтѣ са. а грѣха не бонтѣ са.

Както за *Княжия изборник*, така и за *Скалигеровия патерик* (където текстът съвпада почти напълно с L 137 [20]), У. Федер посочва като източник сборника *Златоструй*. С други думи, гномологият *Избор избран от Йоан Златоуст* вероятно е дело на съставителите на Симеоновия *Златоструй* (първите десетилетия на Х в.), откъдето след това са черпили материал съставителите на *Княжия изборник* и на други флорилегии от тази епоха²³.

Въпреки че следите от възникването и разпространението на текста (в случая – на откъса от слово 5 от *Андриантите*) водят до ранния Х в., ръкописните свидетелства са с няколко века по-късни. Както бе споменато по-горе, пълният превод **II** е достигнал до нас само в източнославянски ръкописи от XVI в. насетне²⁴. В рамките на *Златоструя* от пространната редакция, където се откриват както слово 15 от *Андриантите*, така и коментираният тук фрагмент от слово 5 в компилацията *Избор избран от Йоан Златоуст*, най-ранната датировка е на споменатия препис МДА 43 от 1474 г. С още век по-рано, и вече в южнославянска среда, можем да регистрираме откъса в единствения препис на третата редакция на *Златоструя* – сръбският ръкопис Ніл. 386 от XIV в., където се намира на л. 169r²⁵. Присъствието му в *Драголовия сборник* (сръбски) и *Скалигеровия патерик* (руски) го поставя със сигурност в XIII в., при това вече с широко разпространение както сред южните, така и сред източните славяни. За съжаление, откъсът отсъства от най-ранния препис на краткия *Златоструй* (последната глава S 81 липсва

²² Текстът на цялата компилация по ръкопис МДА 43, л. 665v–672r, е достъпен на сайта на Руската държавна библиотека: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/173-i/f-173i-43/>, откъсът е на л. 669r. *Княжият изборник* се цитира по реконструираното издание у Федер 2008, 2: 176.

²³ У. Федер поставя 930 г. като вероятна граница за съставянето на *Княжия изборник*, макар че предположението му не е подкрепено от неоспорими доказателства (Федер 2008, 1: 12).

²⁴ Най-рано датираният препис е Тек. 341 от 1594 г. Почти идентичен с него е преписът от 1597 г. ТСЛ 151 (достъпен на адрес <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f-304i-151/>), другите достъпни ми преписи също не показват големи разнотечия, което означава, че всички те възхождат към общ протограф.

²⁵ Кодексът понякога е датиран и през XIII в., повече данни за описите, изследванията и предатирането вж. у Милтенов 2013: 137–138.

в известния, но непълен препис от XII в.²⁶), а също и от прочутия представител на *Княжия изборник* – *Сборника на грешния Йоан*, т. е. *Изборника* от 1076 г., където гномологият *Избор избран* е в съкратен вид, така че засега нямаме запазен препис от XI в. или XII в. Според У. Федер въпросният откъс е сред добавените по-късно (Федер 2018: 94), запазен е в *Мелецкия сборник* (XVI в.)²⁷, но въпреки това той датира възникването на всички компилации до 971 г., когато е било възможно компилаторите да са имали достъп до всички източници в една богата и подредена библиотека (Федер 2018: 103).

Сложните отношения между различните компилации от типа на изборниците затрудняват проследяването на посоката на влияние между тях, но е безспорно, че те споделят общи текстове и общи източници, които водят към книжовната дейност в Преслав, към съставянето на Симеоновия *Златоструй* и *Княжия изборник*. Най-рано регистрираните преписи на този откъс от *Андреантите* от XIII в. предхождат с над три века пълните преписи на **П** и доказват южнославянския му произход. Трябва обаче да се докаже, че той е извлечен именно от превод **П**.

Това, че коментариата фрагмент е от слово 5 на *Андреантите*, е станало известно в науката сравнително неотдавна благодарение на усилията на Я. Милтенов при работата му със *Златоструя*²⁸. Досега обаче не е сравняван с пълния превод **П** или с друг превод на сборника *Андреанти* и не е решен въпросът дали ексцерпирането е извършено направо от гръцките оригинали, или от готови старобългарски преводи.

Привеждам съответното място в **П** в малко по-широк контекст заедно с гръцкото му съответствие²⁹, откъсът от *Златоструя* е цитиран по-горе:

П: не во но дѣтскаго бонм са страха, смертн боаше са грѣха же не боаше са; не во но дѣтн малына сквмрашны оубо боѣт са, вгнѣ же не боѣт са. но аще носнымы лучѣт са оу свѣтнаа свѣщю нмущю не смотра роукою возлвжнтѣ на свѣтноа н на пламы, н вбѣднаго оубо трепещетѣ страшнаа по нстннѣ же страшнаго не бонт са вгнѣ. снѣце оубо н мы смертн оубо бонм са. еже е страшноа добровѣдно, грѣха же не бонм са еже естѣ пш нстннѣ страшно. пакн (вм. н акн) вгнѣ нзѣддетѣ совѣстѣ

Гр.: Καὶ γὰρ παιδικὸν φοβούμεθα φόβον θάνατον δεδαικότες, ἀμαρτίαν δὲ μὴ δεδαικότες. Καὶ γὰρ τὰ παιδία τὰ μικρὰ προσωπεῖα μὲν δεδαίκε, πῦρ δ' οὐ δεδαίκεν·

²⁶ Издание у Георгиева 2003.

²⁷ Срв. Федер 1982.

²⁸ В изследванията на У. Федер (Veder 1976–1981, 1: 119–120; Федер 1982; Федер 2008; Федер 2018 и др.) и Фр. Томсън (Thomson 1982: 31) например отделните ексцерпти не са идентифицирани, а се разглеждат само като част от съответните им компилации – в *Златоструя*, *Княжия изборник*, *Скалигеровия патерик* и други. За пръв път откъсът е идентифициран у Милтенов 2013: 69 и е съпоставен с *Княжия изборник* у Милтенов 2014: 39.

²⁹ Преводът **П** се цитира по ръкопис Тек. 341, л. 62v. Гръцкият текст е по единственото издание в *Patrologia graeca*, PG 49: 73. Преводът от гръцки е мой.

ἀλλ' ἐὰν βασταζόμενα τύχη παρὰ λυχνίαν λύχνον ἔχουσαν, ἀπερισκέπτως τὴν χειρα ἐπαφήσῃ τῇ λυχνία καὶ τῇ φλογί· καὶ τὸ μὲν εὐκαταφρόνητον φρίττει προσωπεῖον, τὸ δ' ἀληθῶς φοβερὸν οὐ δέδοικε πῦρ· οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς θάνατον μὲν δεδοίκαμεν, ὅπερ ἐστὶν εὐκαταφρόνητον προσωπεῖον, ἁμαρτίαν δ' οὐ δεδοίκαμεν, ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς φοβερὸν, καὶ πυρὸς δίκην κατεσθίει τὸ συνειδός

(Защото с детски страх се боим, като се боим от смъртта, а не се боим от греха. Защото малките деца се страхуват от маските, а от огъня не се страхуват, но ако случайно попаднат край горяща лампа, безразсъдно си протягат ръката към лампата и пламъка; и от безобидната маска треперят, а от истински страшия огън не се плашат; така и ние се страхуваме от смъртта, която е безобидна маска, а не се страхуваме от греха, който е наистина страшен и като огън изяжда съвестта.)

Това е една от многобройните препратки в беседите към театрални представления и свързаните с тях понятия, които имат по-скоро стилистична, отколкото описателна функция в текста. Йоан Златоуст порицава страха на хората от смъртта, тъй като не смъртта е страшна, а грехът, след което ги сравнява с деца, които се страхуват от безобидните маски (предполага се, в театъра), а не се страхуват от огъня, който е наистина опасен.

Подчертаните изрази показват най-голяма близост с откъса L 137 [20], влязъл в компилацията от *Златоструя*. На пръв поглед приликите между тях са по-малко от разликите, които са както съдържателни, така и лексикални. Тези разлики трябва да отдадем на обичайната трансформация, която претърпяват ексцерптите, когато се превръщат в гравивни единици на поголеми цялости, напр. причастието от **Π** (νε) во̑щце с̑ става повелителната форма (не) вон с̑, подходяща за поучителните цели на гномология, а думата огнь от **Π**, развита в следващото сравнение с пламъка на свещта и погубващата сила на греха, е заменена от по-експресивната образност на змнн. Поучителният тон на гномология е подсилен от обяснителни добавки (напр. см̑рт̑ в̑ страш̑н̑ а гр̑ѣ в̑ в̑кы м̑у̑ч̑н̑), а във варианта от *Княжия изборник* – и от повторения (тако н гр̑ѣшьн̑н̑. см̑р̑т̑н̑ вонт̑ с̑. а гр̑ѣх̑ не вонт̑ с̑). Повечето прилики между откъсите обхващат общоупотребими в старобългарския език лексеми. Една дума обаче показва, че те възхождат към един и същ превод – скомрашна в съответствие на гр. προσωπεῖα ‘маски’.

Гръцката дума προσωπεῖον като реалия, свързана с театъра, има различни съответствия в старобългарските преводни съчинения³⁰, напр. образъ (*Златоструй, Учително евангелие* на Константин Преславски), алице (*История*

³⁰ В основните речници не може да се намери конкретна информация за превода на тази гръцка дума, данните са извлечени от изданията, изследванията и речник-индексите на съответните съчинения. Примерите със сигурност биха могли да се умножат при наличието на други надеждни речници и показалци.

на юдейската война на Йосиф Флавий, *Хроника* на Георги Амартол, *Хроника* на Йоан Малала, среднобългарски превод на *За образа на човека* на Григорий Нисийски), *лнчънъ* (*Златоструй*), *лнцѣмѣрнѣ* (среднобългарски превод на *За образа на човека* на Григорий Нисийски), *облнчнѣ* (*Ефремовска кормчая*, *Послание на патриарх Фотий*), *чело* (*Златоструй*). Те почти винаги запазват етимологичната връзка с ‘лице’ (срв. *πρόσωπεῖον/πρόσωπον*). В *Андреантите* думата *πρόσωπεῖον* има три употреби само в цитирания откъс. Два пъти в превод **Π** ѝ съответства *страшно*, един път *скомрашна*, а в атонския превод **A** и в трите случая се използва *страшно* ‘плашило’ – съответствие, което е подходящо за контекста, макар че не отговаря точно на значението на гръцката дума³¹.

Лексемата *скомрахъ* ‘актьор, шут’ и нейните производни *скомрашьскын* и *скомрашьнън* имат широко разпространение, включително в ранни южнославянски текстове³². Те се срещат в *Златоструя*, *Синайския патерик*, *Простия пролог*, *Житието на св. Йоан Златоуст*, *Житието на св. Симеон Юродиви* в среднобългарския *Севастиянов сборник*, *Диалозите на Псевдо-Кесарий*, *Андреантите* (превод **Π**) и редица други преводни съчинения, както и в оригинални старобългарски творби. В повечето случаи преобладават гр. *μῦθος* ‘актьор, шут’, но също и *σκηνικός* ‘сценичен (актьор)’, *ἐπὶ σκηνῆς* и *ἐν τῇ σκηνῇ* ‘на сцена, сценичен’, а от по-късната средновековна славянска литература сред гръцките съответствия се посочват още *ἀγορητής* ‘оратор’, *λῳταξ* ‘флейтист’, *ὀρχηστής* ‘танцьор’, *παγνιώδης* ‘шеговит’, *ἀγύρτης* ‘мошеник’, *ὀχλαγωγός* ‘шарлатанин’ (Славова 2017: 58). Като цяло *скомрахъ* служи за изобразяване на различни сценични артисти при описанието на реалия, която няма точен аналог в средновековния славянски свят, и често има негативна конотация. С непристойното си поведение на комедиен актьор и имитатор, но и с прикриването на истинското си лице зад (театрална) маска *скомрахъ* служи като негативен пример за измамник, който отклонява добрия християнин от правилния път.

Дериватът *скомрашна* не е засвидетелстван извън цитирания контекст от откъса от *Андреантите*. образуван е с продуктивната наставка -нна, до-

³¹ Преводът **A** няма пряко отношение към основната теза, но използването на същата рядка дума *страшно* показва връзката между двата превода (**A** познава **Π**), а този малък откъс дава известна представа за разликите между тях: *нво дѣтннѣ страшнѣ се страхѣ. смъртн боеше се, грѣха же не боеше се. нво дѣтн малыѣ. страшна оубо боет се, вгнѣ же не боет се. нъ аще носны прѣлоучет се при свѣщнцѣ свѣщн нмочѣннѣ. несъмотрнѣ роукоу налагаю на свѣщнцѣ н пламенн. н оубо вдобъ прѣзнраемаго оужасают се страшна. а еже въ истннѣу страшное не боет се вгнѣ. такоже н мы. смъртн оубв бонн се, еже ꙗе страшна оудобъ прѣзнраемо. грѣха же не бонн се, еже ꙗсть въ истннѣу страшно н такоже вгнѣ поадающе съвѣсть* (РМ 3/6, л. 94v).

³² На употребите и произхода на тази дума е посветено специално изследване, Славова 2017, на което се основават повечето от приведените тук данни. Вж. още Ivanov 1992 (особено за примера от *Житието на св. Йоан Златоуст*) и Желязкова 1998: 86 (за *Простия пролог*).

бавена към основата на съществителното име *скомраҳъ*. В старобългарския език дериватите с тази наставка са абстрактни съществителни, образувани от основата на качествени прилагателни (като *объштнна*, *бъстрнна*, *шнрнна*, *гльбнна*), или произлизат от основа на съществително и имат конкретно или събирателно значение (срв. *влатнна*, *мъсаунна*, *пльжунна*, *дрюжнна*)³³. В речника към реконструираното издание на *Княжия сборник* за *скомрашнна* е дадено значение ‘фокусничество’ (Федер 2008, 1: 201). В контекста на откъса може да се разбира абстрактно като ‘преструвка, актьорщина’, като се има предвид смисловата връзка с театралното изкуство, но произходът му от съществителна основа предполага, че първоначалното му значение е било именно конкретно, т. е. ‘маска, актьорски атрибут’. Метафоричната му употреба в цитирания откъс обаче заличава разликата в нюансите – също както маската, „преструвката“ е привидна и страшна само на повърхността.

Именно понеже за превода е предпочетена една рядка лексема, която в абстрактното си значение не е точно, а контекстуално съответствие на гръцката ‘маска’, смятам, че не е възможно двама независими преводачи да достигнат до едно и също необичайно решение. Следователно думата *скомрашнна* доказва родството между откъса в гномология *Избор избран от Йоан Златоуст* (L 137 [20]) и пълния превод на слово 5 от *Андреантите* в превод II. Това на свой ред означава, че в началото на X в., когато преславските книжовници са компилирали различни ексерпти за *Избор избран*, те вече са имали достъп до пълния превод на *Андреантите* II. Типичната преславска лексика в II е видимото наследство от тази епоха, запазено в късни преписи.

Накрая може да се добави и едно предположение, което се опира на недоказани (и може би недоказуеми) твърдения, но дава допълнителен материал за размисъл. Извадките от компилацията II (*Разуми полезни от Андреантите*), за които стана дума по-горе, едва ли произлизат от II, особено ако се основават на други гръцки варианти. Техните следи обаче водят към *Минейния сборник* – най-ранното поколение от поредица поучителни флорилегии, съставени в Преслав. Според теорията на У. Федер създаването на *Минейния сборник* трябва да е било около 900 г. По това време вероятно все още е било твърде рано за осъществяването на превода на *Андреантите*, но гръцките ръкописи със Златоустовите проповеди явно вече са били достъпни, а може да е имало и прото-превод, от който да са ексерпирани частите за II. Съставянето на Симеоновия *Златоструй* обаче се датира малко покъсно, между 913 г. и 927 г.³⁴, и в него вече е попаднал анализиращият тук фрагмент от II. Следователно самият пълен превод на *Андреантите* трябва да се е появил в периода между 900 г. и 927 г.

³³ Вж. напр. Давидов 1991: 181.

³⁴ Това датиране е въз основа на предговора на *Златоструя*, в който Симеон е наречен ‘цар’, вж. Милтенов 2013: 6–7.

РЪКОПИСИ

- Драголов сборник Народна библиотека на Сърбия, Белград, № 651 (632), рашки правопис, третата четвърт на XIII в.
- Златоструй от XII в. Руска национална библиотека, Санкт Петербург, Ф.п.І.46, руски правопис, XII в.
- Изборник от 1076 г. (Изб. 1076) Руска национална библиотека, Санкт Петербург, Сбирката на Ермитажа, № 20, руски правопис, 1076 г.
- МДА 43 Руска държавна библиотека, Москва, ф. 173/І, Московска духовна академия, № 43, руски правопис, 1474 г.
- Мелецки сборник Украинска Национална библиотека, Киев, Мел. м./п. 119, руски правопис, XVI в.
- РМ 3/6 Библиотека на Рилския манастир, България, № 3/6, ресавски правопис, 1473 г.
- Син. 104 (125) Държавен исторически музей, Москва, Синодална сбирка, № 104 (125), руски правопис, XVI в.
- Скалигеров патерик Университетска библиотека, Лайден, сбирка на Скалигер, № 74, руски правопис, XIII в.
- Тек. 341 Библиотека на Руската академия на науките, Санкт Петербург, сбирка Текущи постъпления, № 341, руски правопис, 1594 г.
- Троицки сборник Руска държавна библиотека, Москва, ф. 304/І, Троицко-Сергиева Лавра, № 12, руски правопис, XII в.
- ТСЛ 151 Руска държавна библиотека, Москва, ф. 304/І, Троицко-Сергиева Лавра, № 151, руски правопис, 1597 г.
- Ніл. 386 Библиотека на Хилендарския манастир, Атон, № 386, рашки правопис, XIV в.

ЛИТЕРАТУРА

- Архангельский 1890 А р х а н г е л ь с к и й, А. С. *Творения отцов церкви в древнерусской письменности. Извлечения из рукописей и опыты историко-литературных изучений.* Т. 4. Казань, 1890 [Arkhangel'skiĭ, A. S. *Tvoreniiia ottsov tserkvi v drevnerusskoĭ pis'mennosti. Izvlecheniia iz rukopiseĭ i opyty istoriko-literaturnykh izuchenii.* Т. 4. Kazan', 1890].
- Баранкова 2012 Б а р а н к о в а, Г. *Отрывок из неизвестного перевода „Андрриант“ Иоанна Златоуста в Софийском сборнике XV в. – В: Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X век. / Rediscovery: Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th Century.* Съст. А. Милтенова. София, 2012, с. 101–125 [Barankova, G. *Otryvok iz neizvestnogo perevoda „Andriant“ Ioanna Zlatousto v Sofiĭskom sbornike XV v. – V: Preotkrivane: Suprasalski sbornik, starobalgarski pametnik ot X vek. / Rediscovery: Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th Century.* Sast. A. Miltenova. Sofia, 2012, s. 101–125].

- Буланин 1991 Бу л а н и н, Д. *Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVI вв.* [Bulanin, D. Antichnye traditsii v drevnerusskoj literature XI–XVI vv.] (= Slavistische Beiträge, 278). München, 1991.
- Буланин 2012 Бу л а н и н, Д. *Изборник 1076 года и споры о национальных приметах в древнейших славянских переводах.* – Русская литература, (2012), № 2, с. 3–30 [Bulanin, D. Izbornik 1076 goda i spory o natsional'nykh primetakh v drevneishikh slavianskikh perevodakh. – Russkaia literatura, (2012), № 2, s. 3–30].
- Буланин 2014 Бу л а н и н, Д. *Текстологические и библиографические арабески. Приложение 5. Андрианты в старшем славянском переводе.* – В: Буланин, Д. (отв. ред.). Каталог памятников древнерусской письменности XI–XIV вв. (Рукописные книги) (= Studiorum slavicornum orbis, 7). Санкт-Петербург, 2014, с. 489–510 [Bulanin, D. Tekstologicheskie i bibliograficheskie arabeski. Prilozhenie 5. Andrianty v starshem slavianskom perevode. – V: Bulanin, D. (otv. red.). Katalog pamiatnikov drevnerusskoy pis'mennosti XI–XIV vv. (Rukopisnye knigi) (= Studiorum slavicornum orbis, 7). Sankt-Peterburg, 2014, s. 489–510].
- Георгиева 2003 Г е о р г и е в а, Т. *Златоструй от XII век.* Силистра, 2003 [Georgieva, T. Zlatostruy ot XII vek. Silistra, 2003].
- Горский, Невоструев 1859 с.п. [Г о р с к и й, А. В., К. И. Н е в о с т р у е в]. *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки.* Отд. 2. Писания святых отцев. Ч. 2. Москва, 1859, с. 111–119 [Gorskiĭ A. V., K. I. Nevostruev]. *Opisanie slavianskikh rukopiseĭ Moskovskoi sinodal'noi biblioteki.* Otd. 2. Pisaniia sviatykh ottsev. Ch. 2 Moskva, 1859, s. 111–119].
- Давидов 1991 Д а в и д о в, А. *Словообразуване на съществителните.* – В: Дуриданов, Ив. (гл. ред.). Граматика на старобългарския език. София, 1991, с. 176–191. [Davidov, A. Slovoobrazuvane na sashtestvitelnite. – V: Duridanov, Iv. (gl. red.). Gramatika na starobalgarskia ezik. Sofia, 1991, s. 176–191].
- Димитрова 2024 Д и м и т р о в а, А. *Два цялостни южнославянски превода на Златоустовия сборник Андрианти.* – В: Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.). Филологически и интердисциплинарни ракурси. Доклади от Международната научна конференция в София 25–27 април 2023 г. Под ред. на Л. Тасева, А. Рабус, Ив. П. Петров (= Studia Balcanica, 37). София, 2024, с. 365–386 [Dimitrova, A. Dva tsyalostni yuzhnoslavyanski prevoda na Zlatoustovia sbornik Andrianti. – V: Uchitelnoto evangelie

- na Konstantin Preslavski i yuzhnoslavyanskite prevodi na homiletichni tekstove (IX–XIII v.). Filologicheski i interdistsiplinarni rakursi. Dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia v Sofia 25–27 april 2023 g. Pod red. na L. Taseva, A. Rabus, Iv. P. Petrov (= Studia Balcanica, 37). Sofia, 2024, s. 365–386].
- Желязкова 1998 Ж е л я з к о в а, В. *Общая характеристика лексического состава Софийского пролога конца XII – начала XIII в.* [Zhelyazkova, V. Obschchaia kharakteristika leksicheskogo sostava Sofiiskogo prologa kontsa XII – nachala XIII v.] – Palaeobulgarica, 22 (1998), № 4, p. 75–88.
- Каталог 1998 *Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков. Каталог гомилий.* Е. Э. Гранстрем, О. В. Творогов, А. Валевиčius (сост.). Санкт-Петербург, 1998 [Ioann Zlatoust v drevnerusskoj i iuzhnoslavyanskoi pis'mennosti XI–XVI vekov. Katalog gomilii. E. E. Granstrem, O. V. Tvorogov, A. Valevichius (sost.). Sankt-Peterburg, 1998].
- Милтенов 2013 М и л т е н о в, Я. *Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване.* София, 2013 [Miltenov, Ya. Zlatostruy: starobalgarski homiletichen svod, sazdaden po initsiativa na balgarskia tsar Simeon. Tekstologicheshko i izvorovedsko izsledvane. Sofia, 2013].
- Милтенов 2014 М и л т е н о в, Я. *Общите пасажии между колекцията Златоструй и Княжеския Изборник.* – Старобългарска литература, 49–50 (2014), с. 28–45 [Miltenov, Ya. Obshtite pasazhi mezhdu kolektsiyata Zlatostruy i Knyazheskia Izbornik. – Starobalgarska literatura, 49–50, (2014), s. 28–45].
- Милтенов 2019 М и л т е н о в, Я. *Три непроучени славянски Златоустови антологии в съпоставка със сборника Златоструй.* – В: Sapere aude. Сборник в чест на проф. дфн Искра Христова-Шомова. София, 2019, с. 390–403 [Miltenov, Ya. Tri neproucheni slavyanski Zlatoustovi antologii v sapostavka sas sbornika Zlatostruy. – V: Sapere aude. Sbornik v chest na prof. dfn Iskra Hristova-Shomova. Sofia, 2019, s. 390–403].
- Милтенов 2024 М и л т е н о в, Я. *Преславските лексикални маркери.* София, 2024 [Miltenov, Ya. Preslavskite leksikalni markeri. Sofia, 2024].
- Мушинская 2003 М у ш и н с к а я, М. *Адрианты Иоанна Златоуста в южнославянских и русских памятниках.* – Лингвистическое источниковедение и история русского языка (2002–2003). Москва, 2003, 27–71 [Mushinskaia, M. Adrianty Ioanna Zlatousta v iuzhnoslavyanskikh i russkikh

- мушинска реч. – Lingvističeskoe istočnikovedenie i istoriia russkogo iazyka (2002–2003). Moskva, 2003, s. 27–71].
- Мушинская 2006 М у ш и н с к а я, М. *Текстология выборки из Андриант Иоанна Златоуста в Изборнике 1076 года и родственных списков.* – Лингвистическое источниковедение и история русского языка (2004–2005). Москва, 2006, с. 5–28 [Mushinskaia, M. *Tekstologija vyborki iz Andriant Ioanna Zlatousta v Izbornike 1076 goda i rodstvennykh spisikov.* – Lingvističeskoe istočnikovedenie i istoriia russkogo iazyka (2004–2005). Moskva, 2006, s. 5–28].
- Мушинская и др. 2009 *Изборник 1076 года.* Второе издание, переработанное и дополненное. Подг. М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Гольщенко. Под ред. А. М. Молдована. Т. 1–2. Москва, 2009 [Izbornik 1076 goda. Vtoroe izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. Podg. M. S. Mushinskaia, E. A. Mishina, V. S. Golyshenko. Pod red. A. M. Moldovana. T. 1–2. Moskva, 2009].
- Славова 2017 С л а в о в а, Т. *Още една стъпка по пътя на скомрасите.* – Българска реч, 23 (2017), № 3, с. 55–63 [Slavova, T. *Oshte edna stapka po patya na skomrasite.* – *Balgarska rech*, 23 (2017), № 3, s. 55–63].
- Творогов 1999 Т в о р о г о в, О. В. *Древнерусские четьи сборники XII–XIV вв. (Статья четвертая: Дидактические гомилии).* – Труды Отдела древнерусской литературы, 51 (1999), с. 20–42 [Tvorogov, O. V. *Drevnerusskie chet'i sborniki XII–XIV vv. (Stat'ia chetvertaia: Didakticheskie gomilii).* – *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, 51 (1999), s. 20–42].
- Федер 1982 Ф е д е р, У. *Мелецкий сборник и история древнеболгарской литературы* [Veder, W. *Meletskii sbornik i istoriia drevnebolgarskoj literatury*]. – *Palaeobulgarica*, 6 (1982), № 3, p. 154–165.
- Федер 2008 Ф е д е р, У. *Къняжии изборникъ за възпитание на канарткина.* Т. 1. Увод и показалци. Т. 2. Текст. Велико Търново, 2008 [Veder, W. *Kъnezhii izbornikъ za vazpitanie na kanartikina.* Т. 1. Uvod i pokazaltsi. Т. 2. Tekst. Veliko Tarnovo, 2008].
- Федер 2018 Ф е д е р, У. *В кухнята на компилациите* [Veder, W. *V kuhnyata na kompilatsiite*]. – *Palaeobulgarica*, 42 (2018), № 4, p. 91–106.
- Федер 2019 Ф е д е р, У. *Версии или текстове? Княжият изборник и Изборникът на грешния Йоан и техните роднини.* – Старобългарска литература, 59–60 (2019), с. 199–220 [Veder, W. *Versii ili tekstove? Knyazhiyat izbornik i Izbornikat na greshnia Yoan i tehnite rodnini.* – *Starobalgarska literatura*, 59–60, (2019), s. 199–220].

- Федер 2022 Ф е д е р, У. *Мъдрост Златоустова и компилациите Златоструй, Княжсий изборник и Измарagd*. – Преславска книжовна школа, 22 (2022), с. 90–98 [Veder, W. *Madrost Zlatoustova i kompilatsiite Zlatostruy, Knyazhiy izbornik i Izmaragd*. – Preslavska knizhovna shkola, 22, (2022), s. 90–98].
- Христова, Караджова, Узунова 2003 Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, Е. У з у н о в а. *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*. Т. 1. X–XV век. София, 2003 [Hristova, B., D. Karadzova, E. Uzunova. *Belezhki na balgarskite knizhovnitsi X–XVIII vek*. Т. 1. X–XV vek. Sofia, 2003].
- Ameringer 1921 A m e r i n g e r, T. E. *The Stylistic Influence of the Second Sophistic on the Panegyric Sermons of St. John Chrysostom. A Study in Greek Rhetoric* (= Patristic Studies of the Catholic University of America, 5). Washington, DC, 1921.
- Burns 1930 B u r n s, M. A. *Saint John Chrysostom's Homilies on the Statues: A Study of their Rhetorical Qualities and Form* (= Patristic Studies of the Catholic University of America, 22). Washington, DC, 1930.
- CPG G e e r a r d, M. *Clavis Patrum Graecorum*. Т. 1–6. Turnhout, 1974–2003.
- Dimitrova 2024 D i m i t r o v a, A. *Interlinear and Marginal Glosses in the Athonite Translation of John Chrysostom's De Statuis*. – *Studia Ceranea*, 14 (2024), p. 49–69.
- Ivanov 1992 I v a n o v, S. A. *Slavic Jesters and the Byzantine Hippodrome*. – In: *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan* (= *Dumbarton Oaks Papers*, 46), Washington, DC, 1992, p. 129–132.
- Popovski, Thomson, Veder 1988 P o p o v s k i, J., Fr. J. T h o m s o n, W. R. V e d e r. *The Troickij Sbornik (Cod. Moskva, GBL, F. 304 (Troice-Sergieva Lavra № 12))* (= *Polata knjigopisnaja*, 21–22). Leiden, 1988.
- Soffray 1939 S o f f r a y, M. *Recherches sur la syntaxe de Saint Jean Chrysostome d'après les "Homélie sur les statues"* (Collection d'Études Anciennes). Paris, 1939.
- Thomson 1982 T h o m s o n, Fr. J. *Chrysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoeas (Zlatostruy) Collection*. – *Cyrrillomethodianum*, 6 (1982), p. 1–65.
- Valevicius 2000 V a l e v i c i u s, A. *Les 24 homélie De statuis de Jean Chrysostome. Recherches nouvelles*. – *Revue des Études Augustiniennes* 46 (2000), p. 83–91.
- Van de Paverd 1991 V a n d e P a v e r d, F. *St. John Chrysostom, The Homilies on the Statues. An Introduction* (= *Orientalia Christiana Analecta*, 239). Roma, 1991.

- Veder 1976–1981 V e d e r, W. *The Scaliger Paterikon*. 1. *Palaeographic, Linguistic and Structural Description*. Zug, 1976 (Microfiche). 2. *Text in Facsimile, Transcription and Translation*. Zug, 1978 (Microfiche). 3. *Indices*. Zug, 1981 (Microfiche).
- Veder 2005 Veder, W. R. *The Izbornik of John the Sinner: A Compilation from Compilations*. – Във: Федер, У. Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православното славянство. София, 2005, с. 185–199 [Vav: Veder, W. Hi-lyada godini kato edin den. Zhivotat na tekstovete v pravoslavnoto slavyanstvo. Sofia, 2005, s. 185–199].

AN ADDITIONAL ARGUMENT SUPPORTING THE PRES LAV ORIGIN OF THE COMPLETE OLD CHURCH SLAVONIC TRANSLATION OF JOHN CHRYSOSTOM'S *ON THE STATUES*

(Summary)

The collection of John Chrysostom's homilies *On the Statues* (*Andrianty*) has been known to the Slavic peoples since the earliest period of their literary history. However, the oldest extant witnesses are fragmentary and were often included in various anthologies, such as the *Izbornik* of 1076 and others. Complete translations of the collection are preserved only in much later copies – translation **P** in Russian manuscripts from the 16th–17th centuries, and the Athonite translation **A** in South Slavic copies from the 15th–16th centuries.

This article presents the available evidence that *Andrianty* was widely known among the South Slavs and reviews previous research attributing translation **P** to the Preslav literary circle. In support of this attribution, it argues that a short excerpt included in a compilation within the *Zlatostruy* collection was taken specifically from the complete translation **P** of *Andrianty*. Both the fragment and the full translation use the distinctive word *скомрашна* ('masquerade, pretence') as a counterpart to the Greek *προσωπεῖον* ('mask').

Finally, based on the presented data, the article proposes that translation **P** dates from between 900 and 927.

Keywords: homilies; compilations; translations from Greek into Old Church Slavonic; John Chrysostom; drama mask; realia.

Aneta Dimitrova,
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
anetagd@uni-sofia.bg
ORCID: 0000-0003-1973-8462

Дата на получаване на статията: 21.05.2025 г.